

הבראיזם והלניזם

מתיו ארנולד

מתיו ארנולד (1822–1888), משורר ומסאי אנגלי, הניח אחריו מורשת אינטלקטואלית רבת-השפעה, עד כי קשה להעלות על הדעת דיון רציני בשאלות של ביקורת תרבותית שאינו מתכתב בצורה כזו או אחרת עם רעיונותיו. אביו, תומס ארנולד, מלומד קלסי בעל שם, היה ממעצבי מערכת החינוך הציבורי באנגליה, ומתיו עצמו עבד כמפקח על בתי ספר במשך יותר משלושים שנה. תרומתו הספרותית של ארנולד, ששימש גם כמרצה לשירה באוקספורד בשנים 1857–1867, הייתה כבדת משקל. כמשורר, הוא הותיר מאחוריו מספר יצירות ראויות לציון, שהבולטת שבהן היא הפואמה "חוף דובר" (1867), שבה הוא מקונן על דעיכתה של הדת בחיים המודרניים. תהליך זה, האמין ארנולד, עלול להביא להתפוררות המסד הערכי שעליו נשענת החברה האנגלית. כדי לקדם את פני הרעה הוא קרא ללימוד היצירות הגדולות של הספרות והתרבות, המכילות את "הטוב ביותר שנהגה ונאמר", כלשונו. ארנולד האמין שרק על ידי גיבוש זהות תרבותית משותפת והנחלת רעיונות המקדמים הרמוניה וצמיחה אישית וקולקטיבית תוכל החברה המודרנית לשרוד את המעבר לעידן התעשייתי ואת השינויים החברתיים המהירים הכרוכים בו. גישה חינוכית זו הטביעה את חותמה על תחום הוראת הספרות במאה העשרים, אף שמעמדה באקדמיה הלך ודעך משנות השישים ואילך, עם הופעתן של אסכולות אינטלקטואליות בעלות גישה "ביקורתית" יותר.

המאמר המתפרסם כאן לקוח מפרק מספרו הידוע ביותר של ארנולד, תרבות ואורכיה, שנכתב בשנים 1867–1869. ארנולד דן בו בשני מקורות ההשראה העיקריים של התרבות המערבית – מן הצד האחד הקבראיזם, המורשת היהודי-נוצרית של כתבי הקודש, ומן הצד האחר ההלניזם, התרבות הקלסית של יוון ורומא. ארנולד מזהה בקבראיזם את שורשי המחויבות המצפונית וההתנהגות המוסרית, ובהלניזם את טיפוח הצד האינטלקטואלי והאסתטי שבאדם. לדבריו, התרבות המערבית נעה הלך וחוזר בין הקטבים הללו לאורך ההיסטוריה שלה, תוך שהיא בוחרת לרוב באחד במחיר דיכוי של השני. אפשר, כמובן, לחלוק על האבחנות המרכזיות של ארנולד, דוגמת תיאורו את הנצרות כהבשלה של המסר היהודי, או טענתו כי התרבות הגבוהה זהה עם מה שהוא מכנה "מתקנות ואור", אולם ראוי להכיר מקרוב את השקפותיו ולעמוד על מקומן החשוב בהיסטוריה של הרעיונות.

היסוד שממנו צומחים הרגלינו ומעשינו הוא העדפת העשייה על פני החשיבה. העדפה זו היא מרכיב בסיסי בטבענו, וככל שנעמיק להגות בה נמצא עצמנו פותחים שאלות גדולות מכל עבר.

נפנה לרגע אל הבישוף וילסון,* שאמר: "ראשית, לעולם אל תצא נגד האור הטוב ביותר שברשותך; שנית, הקפד שאורך יהא אור ולא אפלה". כאומה אנו מוכיחים מרץ והתמדה ראויים לשבח בהליכה לפי האור הטוב ביותר שברשותנו, אבל אולי איננו מקפידים די הצורך לוודא שאורנו אינו אפלה. אין זו אלא גרסה חדשה לטענה הישנה שכוחנו ויתרוננו במרצנו ולא בתבונתנו. אבל אולי אפשר לנסח את הרעיון בצורה כללית עוד יותר, שתאפשר את יישומו בקנה מידה רחב יותר. את המרץ הזה בחתירה לעשייה, את התחושה הדוחקת הזאת של הכרח החובה, השליטה העצמית והעבודה, את הרצינות הזאת בהליכה הנחושה לפי האור הטוב ביותר שברשותנו, אפשר לראות ככוח אחד; ואילו את התבונה החותרת אל אותם הרעיונות המשמשים בסופו של דבר בסיס להתנהגות ראויה, את הלהיטות לכל הצירופים הרעיוניים החדשים והמשתנים שנושאת עמה התפתחותו של האדם, את הדחף הלא-נשלט להכירם ולהתאימם בשלמות, אפשר לראות ככוח אחר. את שני הכוחות האלה אפשר, במובן מסוים, לראות ככוחות יריבים – יריבים לא מעצם טבעם, אלא בשל האופן שבו הם באים לידי ביטוי באדם ובקורותיו – יריבים המחלקים ביניהם את האימפריה של העולם. ואם נכנה את הכוחות האלה על שם גזעי האדם שהעניקו לנו את גילוייהם המרשימים והנהדרים ביותר, נוכל לכנותם בהתאמה כוחות ההֶבראיזם וההלניזם. הֶבראיזם והלניזם – בין שתי נקודות ההשפעה האלה נע עולמנו. פעמים נרגיש בעוצמה יתרה את משיכתה של האחת, ופעמים את משיכתה של האחרת; ומן הדין הוא – אף שלעולם אין הדבר כך – שיהיה איזון באושר שהן מספקות.

תכליתם הסופית של ההלניזם וההֶבראיזם, כתכליתה של כל דיסציפלינה רוחנית גדולה, זהה ללא ספק: שכלולו או גאולתו של האדם. אפילו הלשון שבה משתמשים שניהם להדריכנו לקראת השגת התכלית הזאת זהה לא פעם. וגם כשההבדלים בלשונם – שלעתים הם הבדלים מהותיים, אך על פי רוב דקים ועדינים בלבד – מעידים על מסלולי החשיבה הנבדלים המועדפים על כל

* תומס וילסון (1663–1755), הבישוף של סודר ומאן.

דיסציפלינה, גם אז ניכרת אחדות המטרה והתכלית הסופית שלהן. אם נשתמש במילותיה של הדיסציפלינה שאנו עצמנו מיטיבים להכיר, ושלכן הן המילים הקרובות ביותר ללבנו, הרי אותה מטרה ותכלית סופית היא ש"ניקח חלק בטבע אלוהים".¹ המילים הן מילותיו של שליח עברי, אבל זוהי, לטענתי, תכליתם של ההלניזם וההבראיזם כאחד. כאשר השניים באים לידי עימות, כדרכם פעמים רבות, כמעט תמיד נערך העימות הזה בשירות מה שאפשר לכנותו הכוונה הרטורית; הדובר, המבקש לרומם ולפאר את האחד לעומת האחר, משתמש בו כניגוד בלבד, כדי להקל עליו להבהיר את כוונתו. מובן שבמקרה שלנו, ההלניזם הוא שמושפל כך בדרך כלל למען ניצחונו של ההבראיזם. ישנה דרשה אחת על יוון ועל הרוח היוונית מאת אדם שלעולם אין להזכירו אלא מתוך עניין וכבוד, פרדריק רוברטסון* שמו, העושה שימוש כמעט נלעג ביוון וברוח היוונית, וראוי היה לגנות זאת לולא היה הדבר הכרחי מבחינת הדרשה. לעומת זאת היינריך היינה, ככותבים אחרים מסוגו, הופך את הקערה על פיה ומביא את ההבראיזם רק כניגודו של ההלניזם, כדי להבליט עוד יותר את עליונותו של האחרון. בשני המקרים יש עוול וסילוף. תכליתם ומטרתם של ההבראיזם וההלניזם אחת היא, כאמור, זוהי תכלית ומטרה נאצלת וראויה להערכה.

ועם זאת, המסלולים המשמשים אותם בחתירה למימוש המטרה הזאת שונים בתכלית. עקרון היסוד בהלניזם הוא לראות את הדברים כהווייתם; עקרון היסוד בהבראיזם הוא התנהגות וציות. זהו הבדל תהומי ובל ימחה. הטרוניה היוונית העיקרית נגד הגוף ומאוויו היא שהם אינם מניחים לנו לחשוב כראוי; הטרוניה העברית נגדם היא שהם אינם מניחים לנו לפעול כראוי. "ושומר תורה אֶשְׁרֶהוּ"; "אשרי האיש ירא את ה', במצוותיו חָפֵץ מאד".² זאת תפיסת האושר העברית; והעברי, המיישם את התפיסה הזאת בלהט ובעקשנות, לא ינוח ולא ישקוט, כידוע, עד שיחלץ סוף-סוף מן הדין רשת של מצוות לעטוף בהן את מלוא חייו, כדי שיוכל לשלוט בהם בכל רגע, בכל דחף, בכל פעולה. תפיסת האושר היוונית, לעומת זאת, משתקפת היטב בדבריו של מוקליסט צרפתי דגול: "זה אושרו של אדם" – מתי? כשהוא שונא את הרע? – לא; כשהוא הוגה בתורה יומם ולילה? – לא; כשהוא מת בכל יום ויום? – לא; כשהוא מתהלך לו ברחבי ירושלים החדשה וכפות תמרים בידיו?³ – לא; אלא "כשהוא חושב כיאות", כשמחשבתו פוגעת במטרה. התשוקה הטבעית לאדם, ההתאוות

* פרדריק ויליאם רוברטסון (1816–1853), איש דת בריטי.

לתבונה ולרצון האלוהי, לתחושה של סדר עולמי ובקיצור, לאהבת האלוהים – כמיהה זו עומדת בבסיסן של שתי התפיסות כאחת. אבל בעוד ההֶבְרָאִים נאחז בסימנים גלויים ומרכזיים לסדר האוניברסלי ומתמסר לחקירתם ולקיומם בהוד שאין שני לו ברצינות ובעוז, ההלניזם נוטה לעקוב מתוך גמישות אחר מהלכו השלם של הסדר העולמי, ומשתדל שלא להחמיץ אף חלק ממנו, שלא להקריב חלק אחד על חשבון האחר, להימנע מלעצור בסימן כזה או אחר, מרכזי ככל שיהיה. נטייה זו חותרת לבהירות דעת נקייה וצלולה, למהלך מחשבה בלתי מופרע. הרעיון השולט אפוא בהלניזם הוא הספונטניות של ההכרה; בהֶבְרָאִים זוהי חומרת המצפון.⁴

הנצרות לא שינתה דבר בנטייתו היסודית של ההֶבְרָאִים להעדיף את העשייה על פני הידיעה. כיבוש עצמי, התמסרות, עשיית רצונו של אלוהים ולא רצונו של הפרט, צייתנות – זה הרעיון היסודי העומד גם בבסיס צורה זו של הדיסציפלינה שהצמדנו לה את השם הכללי הֶבְרָאִים. אבל כיוון שניכר כי הדין הישן ורשת המצוות שבה הוא עטף את חיי האדם לא שימשו תמריץ חזק ונוקב דיו להניב את התוצאה המקווה – התמדה עיקשת בעשיית הטוב ובכיבוש העצמי – החליפה אותם הנצרות במסירות אין קץ לדפוס הכיבוש העצמי מעורר ההשראה והמפעים שהוצע בידי ישו; ובאמצעות הכוח המניע החדש הזה, שזאת הייתה תמציתו – הנצרות, כדברי פאולוס, "מקיימת את התורה",⁵ ובעוצמת הכוח המוסף שסיפקה כדי לקיים את התורה, חוללה את הנסים שכולנו רואים בקורותיה.

כל עוד איננו שוכחים שהן ההלניזם והן ההֶבְרָאִים מגלמים באופן עמוק וראוי להערכה את חיי האדם, נטיותיו וכוחותיו, וכי שניהם שואפים לתוצאה סופית דומה, לא נוכל להפריז בהדגשת ההבדלים בין מסלולי התקדמותם. ההבדל אמנם גדול עד מאוד, כפי שמלמדים דברי הנביא זכריה: "ועוררתי בְּנִי, צִיּוֹן, על בְּנֵי יֶן";⁶ השאלה מה עלינו להוקיר יותר מכל – את העשייה או את הידיעה – וההשלכות המעשיות הנובעות מהבדל זה, מטביעות את חותמן על כל קורות גזענו והתפתחותו. אפשר להביא שפע ציטוטים – הן מן ההלניזם הן מן ההֶבְרָאִים – כדי להראות שהשניים מתקדמים במסלול אחד אל עבר מטרה אחת. הם אכן נישאים אל עבר אותה תכלית; אך הזרמים שעליהם הם נישאים שונים לאין שיעור. נכון הוא ששלמה שר שיר הלל לידיעה: "מקור חיים שכל בעליו".⁷ וגם בבית החדשה ישו הוא "אור"⁸ ו"האמת תוֹצִיאֲכֶם לחירות".⁹ נכון הוא שאריסטו ממעט בערך הידיעה: "במה שנוגע למידה הטובה", אומר הוא, "דרושים שלושה דברים – ידע, כוונת מכוון והתמדה; אבל בעוד שני האחרונים

חיוניים, הראשון חשיבותו קטנה".¹⁰ נכון הוא שבאותו קוצר רוח שבו מצווה יעקב הקדוש על אדם שלא להיות "שומע וְשֹׁכֵחַ" אלא "עושה בפועל",¹¹ מטיף לנו אפיקטטוס לעשות את מה שידוע לנו כי מן הראוי לעשותו; או שהוא מטיח בפנינו את האמת המרה, שאנו ערוכים תמיד להוכיח שהשקר הוא דבר פסול, ובה בעת אנו מוסיפים לכזב בעצמנו.¹² נכון הוא שאפלטון, במילים זהות כמעט לאלה של הברית החדשה או של חיקוי ישוע,* מכנה את החיים לימודי המוות.¹³ אבל מתחת לפני השטח של ההסכמה מוסיף לרחוש הניגוד. ה"שכל" של שלמה הוא "הליכה בדרך המצוות"; זאת "דרך השלום" וזה מקור האושר. בברית החדשה, ה"אמת" שמעניקה לנו את שלום האלוהים ומשלחת אותנו לחופשי היא אהבתו של ישו, המחייבת אותנו לצלוב – כפי שעשה הוא, ובכוונה דומה של תחייה מוסרית – את הבשר על כל אהבותיו ותאוותיו, ובכך, כפי שראינו, מקיימת את התורה. אצל אריסטו, לעומת זאת, המידות הטובות המוסריות אינן אלא אכסדרה ודרך גישה לחכמה, ובחכמה טמון האושר. אפלטון שולל את ההשתתפות הזאת בחיי האלוהים, המוצגת כאמור כפסגת שאיפתם של ההלניזם וההֶבְרַאִיזם כאחד, מאדם בעל מידות טובות מעשיות בלבד, והוא שומר אותה לאוהבי הידע הטהור, למי שמבקש לראות את הדברים כהווייתם – הפילומאטס.

ההלניזם וההֶבְרַאִיזם כאחד נובעים מרצונותיו של הטבע האנושי, ומקבלים על עצמם לספק את הרצונות האלה. אבל שיטותיהם שונות כל כך, דגשיהם שונים כל כך, והדיסציפלינות שלהם מכתובות מעשים שונים כל כך, עד שהפנים שטבע האדם לובש בעברו מידי האחד לידי האחר שוב אינן אותן פנים. להיפטר מן הבורות, לראות דברים כהווייתם, ומתוך תפיסה זו לראות את יופים – זהו האידיאל הפשוט והמושך שמעמיד ההלניזם לטבע האדם. ומתוך פשטותו וקסמו של האידיאל עוטים ההלניזם והחיים האנושיים שהוא מטפח מעין קלילות אורירית, בהירות וזוהר; הם נמלאים במה שאנו מכנים מתיקות ואור.**

* חיקוי ישוע – חיבור המיוחס לנזיר הגרמני תומס א־קמפּיס (1379–1471). נחשב במשך זמן רב לספר הדתי הפופולרי ביותר בעולם הנצרות אחרי הברית החדשה.

** ארנולד משתמש כאן בביטוי שמקורו בחיבור הסטירי הנודע של ג'ונתן סוויפט משנת 1704, "מלחמת הספרים" (או בשמו המקורי המלא *A Full and True Account of the Battle Fought*), סוויפט השתמש בדבורה לייצג את "הקדמונים" ובעכביש את "המודרנים" בהתנצחות הסוערת שהתחוללה אז בחוגי הספרות בנוגע לערכם היחסי של הכותבים בעת העתיקה לעומת אלה המודרנים. מתיקות ואור (sweetness and light) הם תוצריה המנצחים של הדבורה – דבש ודונוג (שבעבר

הקשיים נדחקים לשוליים, ויופיו של האידיאל וההיגיון שבו זוכים במלוא תשומת לבנו. "הטוב באדם הוא מי שמתאמץ יותר מכל אחר לשפר את עצמו, והמאוס באדם הוא מי שחש יותר מכל אחר שהוא משפר את עצמו הלכה למעשה" – בתיאור זה מאת סוקרטס, סוקרטס האמיתי של הממורביליה,^{*} יש משהו פשוט כל כך, ספונטני כל כך ובלתי מתוחכם כל כך, עד שדומה כי לשמעו אנו נמלאים בהירות ותקווה. אבל ישנה אמרה על סוקרטס המיוחסת למר קרלייל^{**} – אמרה מוצלחת מאוד, בין שמחברה הוא אכן מר קרלייל ובין שלא – הממחישה היטב את הנקודה העקרונית המבדילה את ההבראזים מן ההלניזם. "סוקרטס", נאמר בה, "מרגיש כל כך שאנן בציון".¹⁴ ההבראזים – וזה מקור כוחו הנפלא – תמיד היה טרוד עד בלי די בשל התחושה הנוראה של חוסר האפשרות להרגיש שאנן בציון, בשל הקשיים העומדים בדרכו של האדם לאותה שלמות אשר סוקרטס מדבר עליה בתקווה רבה כל כך. טוב ויפה לדבר על חיסול הבורות, על ראיית הדברים כהווייתם, על ראייתם ביופם; אבל כיצד נעשה זאת כאשר ישנו משהו שמסכל ומשחית את כל מאמצינו?

אותו משהו הוא החטא; והמקום שתופס החטא בהבראזים, בהשוואה להלניזם, הוא אכן עצום. מכשול זה לשלמות ממלא את הזירה כולה, בעוד השלמות עצמה נראית רחוקה מאוד מפני הקרקע. קשייו של האדם לדעת את עצמו ולכבוש את עצמו, המעכבים אותו מלהגיע לשלמות, והמתכנים בפי ההבראזים חטא, הופכים בעיניו לישות ממשית ופעילה העונית את האדם, כוח מסתורי שד"ר פִּיזוֹי,^{***} באחת מדרשותיו המרשימות, השווה לגיבן מפלצתי היושב על כתפיו, ושעיקר חובתנו בחיים היא לשונאו ולהתנגד לו. הדיסציפלינה של הברית הישנה מלמדת אותנו לשונא את החטא ולהתרחק ממנו; הדיסציפלינה של הברית החדשה מלמדת אותנו למות לחטא.¹⁵ כשם

שימש לייצור נרות). ארנולד מנתק את הביטוי מהקשרו המקורי וטוען בפרקים הראשונים של ספרו זה כי "התרבות היא (או מכל מקום ראוי שתהיה) חקירת השלמות והחתירה אליה; [וכי] הדמויות הראשיות בשלמות שאליה חותרת התרבות הן היופי והתבונה, או במילים אחרות, המתקנות והאור".

* ממורביליה – ספר זיכרונות שכתב תלמידו של סוקרטס, ההיסטוריון והמצביא היווני כסנופון (431-350? לפנה"ס). ראה כסנופון, זכרונות, תרגום אריה סימון (ירושלים: מאגנס, תש"ד).

** תומס קרלייל (1795-1881), מסאי והיסטוריון סקוטי.

*** אדוארד בוברי פִּיזוֹי (1800-1882), תיאולוג בריטי.

שההלניזם רואה בחשיבה הבהירה, בראיית הדברים במהותם וביופים, הישג גדול ורב־ערך לאדם, כך ההֶבראִיזם רואה בפיתוח המודעות לחטא, בהתעוררות לתחושת החטא, הישג דומה. נקל לשער לאילו כיוונים מנוגדים תולכנה נטיות שונות כל כך את מי שיממשן בפועל. בעברנו מן ההלניזם אל ההֶבראִיזם ובחזרה, מאפלטון אל פאולוס הקדוש, מתעורר בנו הרצון לשפשף את העיניים ולשאול את עצמנו אם האדם הוא אכן יצור עדין ופשוט, שניכרים בו אותות טבעו האצילי והאלוהי, או שמא הוא שבוי אומלל, אסור בשלשלאות, העִמֵל באנחות עמוקות ממילים¹⁶ לשחרר עצמו מגופו זה של המוות.¹⁷

נראה שהתפיסה ההֶלֵנִית של טבע האדם היא שהייתה פגומה, שכן העולם לא היה יכול לחיות על פיה. לכנותה פגומה לגמרי פירושו להיתפס לשגגתם השכיחה של יריביה ההֶבראִיסטים; אבל היא אכן הייתה פגומה מדי, בוסרית, עבור אותו שלב מסוים בהתפתחות האדם. גזענו לא היה יכול להשיג בקלות כזאת את הבסיס ההכרחי להתנהגות ולשליטה עצמית, את המצע שרק עליו לבדו יכלה לפרוח השלמות שאליה כיוונה יוון; מאות שנות מבחן ומשמעת נדרשו להביאנו אליו. ומן הטעם הזה הועם זוהרו המבטיח של ההלניזם, וההֶבראִיזם השתלט על העולם. ואז נראה אותו חיזיון מפליא, שהנביא זכריה היטיב כל כך לתאר במילותיו המוכרות, כשבני כל הלשונות וכל האומות נאחזו בכנף בגדו של היהודי ואמרו "נלכה עמכם כי שמענו אלהים עמכם".¹⁸ וההֶבראִיזם, אשר זכה ושלט בעולם אשר סטה ממסלולו ונעשה חסר תועלת, היה – ולא היה יכול אלא להיות – התפתחותו המאוחרת, הרוחנית יותר והמושכת יותר של ההֶבראִיזם הישן. זאת הייתה הנצרות; קרי, הֶבראִיזם השואף לכיבוש עצמי ולשחרור משעבוד לתאוות הנתעבות, אך לא מתוך ציות לכל קוצו של יו"ד אלא מתוך קבלה של מופת לחיקוי המעלה את עצמו קרבן. לעולם מוכה תשישות מוסרית הציעה הנצרות מחזה של קרבן עצמי רב־השראה; למי שלא חשך מעצמו דבר הראתה הנצרות אחד שחשך מעצמו הכל; "וואלי גירש את ההנאה!" אמר ג'ורג' הרברט.¹⁹ לאחר שֶאֱלָמָה ונוס*, מעיין החיים וההנאה שהעולם הפגאני פיאר בחיבה רבה כל כך, לא הצליחה להציל את חסידיה מן השעמום ומחוסר הנחת, באו מילותיו החריפות של השליח, מחזקות ומרעננות: "אל ישיא איש אתכם בדברי ריק, כי בגלל אלה חרון אלוהים יבוא על בני־המרי".²⁰

* אֱלָמָה ונוס ("ונוס המזינה"), סמלו המיטיב ביותר של "הטבע מעצב הדברים" (*natura daedala rerum*) במחשבתו של המשורר והפילוסוף הרומי לוקרציוס בן המאה הראשונה לפנה"ס.

גִּזְעָנוּ, או מכל מקום חלקו החי והמפותח ביותר של גזענו, הוטבל למוות²¹ מעידן לעידן ומדור לדור – ועשה כל מאמץ, באמצעות עינוי הבשר, לחדול מן החטא. העמל והסבל המעוררים של הנצרות הקדומה, הסגפנות המרגשת של הנצרות הימני-ביניימית, הם ביטויי ההיסטוריים הגדולים של המאמץ הזה. ומצבות הזיכרון הספרותיות שלו, שכל אחת מהן שונה מרעותה, מזומנות לנו באיגרותיו של פאולוס הקדוש, בוידויים של אוגוסטינוס הקדוש ובשני הספרים הראשונים הפשוטים להפליא של חיקוי ישוע.

משתי הדיסציפלינות, המטעימות זו את התבונה הבהירה וזו את הציות האיתן, זו את הידיעה השלמה של טעמי החובה וזו את מילויה החרוץ, זו את ההקפדה המרבית (שוב במילותיו של הבישוף וילסון) שהאור שברשותנו לא יהא אפלה וזו את האור הטוב ביותר שברשותנו – תינתן עדיפות טבעית לדיסציפלינה המהדקת את כל כוחותיו המוסריים של האדם ומקימה את הבסיס ההכרחי לאופיו. בצדק נֶאָמַר אפוא על העם היהודי, שהוסמך לשטוח באופן משכנע אותו צד בסדר השמימי המסומן במילים מצפון וכיבוש עצמי, "שבִּידִים הופקדו דברי אלוהים"²²; ובצדק נֶאָמַר על הנצרות, אשר הלכה בעקבות היהדות ושטחה צד זה ביעילות ובהשפעה גדולות לאין שיעור, שחכמתו של העולם הפגאני הישן נראתה כסכלות בהשוואה אליה. שום ביטוי של מסירות ושל הערצה – חזק ככל שיהיה – לא יוכל להביע את תודתנו לכוחות המיטיבים האלה, על שנשאו כך את האנושות קדימה במשימתה להגיע לידיעת עצמה ולשליטה בעצמה באותם רגעים גדולים שבהם הייתה פעולתם המועילה וההכרחית ביותר.

אבל התפתחותם של הכוחות האלה, בנפרד וכשהם לעצמם, אינה התפתחותה השלמה של האנושות – ותולדותיהם הנבדלות אינן תולדותיו השלמות של האדם; אף שחסידיהם מבקשים תמיד להניח להן לייצג את ההיסטוריה כולה. לא ההבראיזם ולא ההלניזם אינם חוק ההתפתחות האנושית, כפי שחסידיהם נוטים לתארם. זה וזה הם אך תרומה להתפתחות האנושית, גם אם מפוארת ורב־ת־ערך; וכל אחד מהם מבקש להיתפס כמפואר יותר, רב־ערך יותר, חשוב יותר מן האחר, בהתאם לזמן ולמקום שבהם אנו נחשפים אליו. אומות העולם המודרני, שהשתלשלו מן התנועה הכבירה והמיטיבה שפצלה את העולם הפגאני, מקיימות עם ההלניזם קשר המגמד אותו, ועם ההבראיזם קשר המעצים אותו. הן נוטות בהכרח לראות בהבראיזם את חוק ההתפתחות האנושית ולא רק תרומה, יקרת־ערך ככל שתהיה. ובכל זאת, הכרחי שנבין כי הרוח האנושית רחבה אפילו מן הכוחות היקרים ביותר הנושאים אותה קדימה,

ושמבחינת התפתחותו השלמה של האדם, ההבראיים עצמו – בדומה להלניזם – אינו אלא תרומה.

אולי נוכל לראות זאת ביתר בהירות באמצעות המחשה השאובה מן הטיפול ברעיון גדול אחד שהנפש האנושית הרבתה להתעמק בו ושיסיפק לה הזדמנויות פז להפגין את אצילותה ואת מרצה. אין שום ספק כי רעיון האלמוות הוא משהו כביר יותר, אמיתי יותר ומספק יותר מן הצורות המסוימות שלו שאנו מוצאים אצל פאולוס, בפרק חמישה-עשר המפורסם של האיגרת אל הקורינתים, ואצל אפלטון בדיאלוג פידון. אי-אפשר שלא לחוש כי הטיעונים המשמשים את השליח העברי בפיתוחו של הרעיון הגדול הזה הם אחרי הכל מבולבלים ולא חד-משמעיים; וכי הטיעון, המתבסס על אנלוגיות של דמיון וזהות, המשמש את הפילוסוף היווני, הוא מעורפל מדיי ונטול חיות. מעבר לפתרונות הלא-הולמים שמנסים להציע ההבראיים וההלניזם, משתרעות הבעיה העצומה והמפוארת עצמה ורוח האדם אשר הולידה אותה. והמחשה יחידה זו עשויה לרמז לנו כיצד קורה אותו הדבר עצמו גם במקרים אחרים.

אבל בינתיים ממשיכה רוח האדם לנוע הלאה – אגב תנודות בלתי פוסקות בין הבראיים להלניזם, בין כוחותיו השכליים לדחפיו המוסריים של האדם, בין המאמץ לראות דברים כהווייתם למאמץ להשיג את השלום באמצעות כיבוש עצמי; וכל אחד משני הכוחות האלה קצובות לו שעות שיא ועונות של שליטה. כשם שהתנועה הגדולה של הנצרות הייתה ניצחון ההבראיים ודחפיו המוסריים של האדם, כך התנועה הגדולה המכונה רנסנס הייתה בעצם עלייתו של ההלניזם וכינונם מחדש של כוחותיו השכליים של האדם. אנו, האנגלים, צאצאיה המסורים של הפרוטסטנטיות, מכירים את הרנסנס בעיקר בזכות צדו הטפל והמשני, הרפורמציה, שלא אחת כונתה תחייה הבראיסטית, ושחזרה אל הלהט ואל הכנות של הנצרות הפרימיטיבית. אבל אי-אפשר לחקור את התפתחות הפרוטסטנטיות בלי לחוש כי השאור ההלני המעודן של הרנסנס מצא את דרכו גם אל תוך הרפורמציה – נצר הבראיסטי של הרנסנס ופרי מובהק של להטו, לא של תבונתו – וכי לא בנקל יופרדו זה מזה הפן ההבראיסטי והפן ההלניסטי שלה. מה שאפשר לומר בביטחון הוא שכל מה שהפרוטסטנטיות הצליחה להיות מודעת לו בבירור, כל מה שהצליחה לנסח לעצמה במילים ברורות, היה הבראיסטי באופיו ולא הלניסטי. עוצמתה של הרפורמציה הייתה ניסיונה האמיתי והכן לחזור אל התנ"ך ולמלא בלב שלם אחר רצון האלוהים כפי שנכתב שם. חולשתה נבעה מכך שהיא מעולם לא תפסה במודע ולא יישמה את הרעיון המרכזי ברנסנס – אותו רעיון הלני של חתירה, בכל ערוצי הפעולה,

אל המשפט והמדע של הדברים כהווייתם. אם הייתה אפוא לפרוטסטנטיות עליונות כלשהי על פני הקתוליות הרי הייתה זו עליונות מוסרית, שמקורה בכנותה וברצינותה הגדולות יותר – בעת הופעתה, על כל פנים – בכל הנוגע לטיפול בלב ובמצפון. אולם יומרתה לעליונות אינטלקטואלית הנה בסך הכל מתעתעת למדי. מבחינת ההלניזם, מבחינת צדו החושב של האדם, להבדיל מצדו הפועל, גישתה של הפרוטסטנטיות כלפי התנ"ך אינה שונה בשום היבט מגישתה של הקתוליות כלפי הכנסייה. נתיבות מחשבתו של מי שסבור כי אתונו של בלעם פתחה את פיה ודיברה, אינם שונים משום בחינה מנתיבות מחשבתו של מי שסבור כי מדונה עשויה עץ או אבן מצמצה בעיניה; זה שאומר כי כנסיית האלוהים גורמת לו להאמין במה שהוא מאמין, וזה שאומר שדבר האל גורם לו להאמין במה שהוא מאמין, הם בעיני הפילוסוף זהים לחלוטין, משום שכאשר הם מדברים על "כנסיית האלוהים" או על "דבר האל" אין הם יודעים באמת מה הם אומרים.

במאה השש-עשרה שב אפוא ההלניזם ונכנס אל העולם, ועמד שוב בנוכחותו של ההבראיזם – הבראיזם מחודש ומטוהר. אבל לא רבים הבחינו כי במאה השבע-עשרה נפל בחלקו של ההלניזם גורל דומה מבחינות מסוימות לזה שהיה מנת חלקו בראשית העידן הנוצרי. הרנסנס – אותה התעוררות הלניסטית גדולה, אותה חזרה מפתה של האנושות אל הטבע ואל ראיית הדברים כהווייתם, שהניבה פירות נפלאים כל כך באמנות, בספרות ובמדעי הטבע – התאפיין, כמו ההלניזם הקודם של העולם הפגאני, בריכוך חוט השדרה המוסרי. היבט זה בא לידי ביטוי מדאיג ביותר באיטליה, אבל ניכר גם בצרפת, באנגליה ובמדינות אחרות. האבדן של האיזון הרוחני, ההעדפה הבלעדית של צד ההכרה והידיעה של האדם, הפגיעה הלא-טבעית בצדו המרגיש והפועל, עוררו שוב תגובת נגד. הבה נתחקה אחר התגובה הזאת במקום שבו היא נוגעת לנו יותר מכל.

המדע חשף לעין כל את מרכיבי השוני הגדולים והמשמעותיים שמקורם בגזע, והדגים כמה בולט יכול להיות השוני בין הגניוס ותולדותיו של עם הודו-אירופי ובין אלה של עם שמי. ההלניזם מקורו הודו-אירופי, ההבראיזם מקורו שמי; ואנו האנגלים, אומה שמוצאה הודו-אירופי, משתייכים לכאורה באופן טבעי למהלכו של ההלניזם. אבל אין דבר שמגלם את אחדותו היסודית של המין האנושי בעוצמה גדולה יותר מנקודות הקרבה השונות שביכולתנו לזהות בין בניגודים למשפחה אחת של עמים ובין בניגודים למשפחה אחרת. ושום קרבה מן הסוג הזה אינה בולטת יותר מן הדמיון בעוצמתו ובמרכזיותו של חוט השדרה המוסרי, אשר עם כל השוני העצום בפרטים, מחבר יחדיו בדרך מיוחדת כלשהי

את הגניוס וההיסטוריה שלנו, האנגלים, ושל צאצאינו האמריקנים מעבר לאוקינוס האטלנטי, אל הגניוס וההיסטוריה של העברים. הפוריטניות, שכוחה באומה האנגלית היה גדול כל כך, הייתה במקורה תגובתו של המצפון והחוש המוסרי של גזענו כנגד האדישות המוסרית וכללי ההתנהגות הנרפים שהביא עמו הרנסנס במאה השש־עשרה. זאת הייתה תגובתו של ההֶבראיזם כלפי ההלניזם; ובאופן טבעי, היא באה לידי ביטוי רב־עוצמה בעל "זיקה הֶבראיסטית" בולטת, בעל משיכה ייחודית ל"נטיית האב" של החיים העבריים. בכל הנוגע לענייני החיים המעשיים וההתנהגות המוסרית, גזענו – במזגו ההודו־אירופי לעילא, ביכולתו הניכרת לדמות לעצמו את עושר רבדיה של בעיית החיים וכך להשתחרר מן הביטחון המופרז ולצחוק לעקשנותו המוגזמת שלו עצמו – עדיין ניהן (ובכך טמון חלק ניכר מכוחו) במנה נאה מביטחונם, עקשנותם ועוזם של העברים. זיקה זו התגלמה בפוריטניות ומילאה תפקיד מרכזי בעיצוב קורותינו במאתיים השנים האחרונות. אין ספק שהיא בלמה ושינתה בקרבנו את מהלכו של הרנסנס, שבשנות שלטונה של אליזבת* ראינו אותו מניב פירות נפלאים כל כך. אין ספק שהיא עצרה את שלטונו ואת התפתחותו הישירה של סדר הרעיונות המכונה בפינו הלניזם, ונתנה עדיפות לסדר רעיונות אחר. וכמו שאמרנו על תבוסתו הקודמת של ההלניזם, נראה שאם הוא שוב הוכרע, אין זו אלא עדות לכך שהוא לא היה מושלם ושעליונותו באותה שעה לא הייתה מיטיבה עם העולם.

אבל ישנו הבדל חשוב מאוד בין התבוסה שנחל ההלניזם מידי הנצרות לפני אלף ושמונה מאות שנים ובין בלימתו של הרנסנס בידי הפוריטניות. שיעורו של ההבדל הזה ניכר היטב בהבדלי הכוח, היופי, המשמעות והתועלת בין הנצרות הפרימיטיבית ובין הפרוטסטנטיות. לפני אלף ושמונה מאות שנים הייתה זו בעליל שעתו היפה של ההֶבראיזם. הנצרות הפרימיטיבית הייתה באופן לגיטימי ואמיתי הכוח העולה בעולם באותה עת ונתיב התפתחותו של המין האנושי נכרך בפיתוחה המלא. שלב נוסף בהתפתחות האדם החל במאה החמש־עשרה, ובמשך זמן מה נכרכה דרך המלך של התפתחות זו בהלניזם. הפוריטניות לא הייתה עוד ערוץ מרכזי להתפתחות העולם, אלא יובל צדדי שנגד את הזרם

* המלכה אליזבת ה־1 (1533–1603). עלתה לשלטון בשנת 1558 אחרי מות אחותה־למחצה, המלכה מרי לבית טיודור (שכונתה "בלאדי מרי"), והשיבה את שלטונם של הפרוטסטנטים באנגליה ואת מעמדה של הכנסייה האנגליקנית ככנסייה הלאומית. שלטונה התאפיין ברדיפת הקתולים והפוריטנים, בשגשוג כלכלי וצבאי ובפריחת האמנויות.

המרכזי וריסן אותו. אפשר שהניגוד והריסון היו נחוצים ומועילים, אבל אין בהם כדי לבטל את ההבדל היסודי בין הערוץ הראשי בהתקדמותו של האדם ובין זרם נגדי או צדדי. במשך יותר ממאתיים שנה נע הזרם המרכזי של התקדמות האדם אל עבר הכרת עצמו והעולם, אל ראיית הדברים כהווייתם, אל הספונטניות של ההכרה; ואילו הדחף המרכזי של חלק הארי (ולפיכך גם החלק החזק ביותר) של אומתנו כוון כלפי חומרת המצפון. הם הפכו את הטפל לעיקר ברגע הלא־נכון, וברגע הלא־נכון גם ראו בְּעֵיקָר טפל. הפרה זו של הסדר הטבעי הולידה, כדרכה תמיד, בלבול מסוים ותנועה מוטעית, אשר באי־התאמתה אנו מתחילים להרגיש כעת. בכל כיוון נדמה כי דרכי הפעולה הרגילות שלנו מאבדות מעילותן, משמן הטוב ומשליטתן, אצל אחרים ואפילו אצל עצמנו. ניצני בלבול צצים בכל מקום ומעוררים בנו צורך בסדר ובסמכות איתנים כלשהם. נוכל להשיג זאת רק אם נשוב אל האינסטינקטים ואל הכוחות המושלים בחיינו בפועל, נראה אותם כהווייתם, נחברם לאינסטינקטים ולכוחות אחרים ונרחיב את השקפת חיינו ואת שליטתנו בהם.

תרגום מאנגלית: יניב פרקש

הערות

1. הברית החדשה, השנייה אל פטרוס 4:1. כמו רוב ציטוטיו של ארנולד מן המקרא ומן הברית החדשה, גם כאן זהו ציטוט חופשי. במקור "למען תיקחו על ידן חלק בטבע אלוהים".
2. משלי כט:יח; תהלים קיב:א.
3. הברית החדשה, אל הרומים 9:12; תהלים א:ב; הברית החדשה, הראשונה אל הקורинתיים 31:15; הברית החדשה, חזון יוחנן 9:7.
4. ארנולד נוקט כאן משחק מילים שמקורו במונחים strictness of consciences ו־consciousness spontaneity.
5. הברית החדשה, אל הרומים 31:3.
6. זכריה ט:ג.

-
7. משלי טז:כב.
 8. הברית החדשה, יוחנן 12:8.
 9. הברית החדשה, יוחנן 32:8.
 10. ציטוט חופשי מאריסטו, אתיקה: מהדורת ניקומאכוס, ספר ב, פרק ד.
 11. הברית החדשה, אל יעקב 25:1.
 12. Epictetus, *The Enchiridion*, trans. Thomas W. Higginson (Indianapolis: Bobbs-Merrill, 1955), par. 51.
 13. ראה אפלטון, פיידון, תרגם שמעון בוזגלו (תל אביב: משכל, 2000).
 14. על בסיס הקיטרוג בעמוס ו-א-ז: "הוי השאננים בציון והבטחים בהר שמרון... לכן עתה יגלו בראש גלים".
 15. הברית החדשה, הראשונה אל פטרוס 24:2.
 16. הברית החדשה, אל הרומים 26:8.
 17. הברית החדשה, אל הרומים 24:7.
 18. זכריה ח:כג.
 19. ציטוט חופשי מאחד משיריו של ג'ורג' הרברט (1593–1633), משורר בריטי שהשתייך לקבוצת "המשוררים המטפיזיים".
 20. הברית החדשה, אל האפסים 6:5.
 21. הברית החדשה, אל הרומים 3:6: "האינכם יודעים כי כולנו הנטבלים למשיח ישוע למותו נטבלנו".
 22. הברית החדשה, אל הרומים 2:3.